

Проблема «Релігія–церква–нація» в соціологічній спадщині діячів українського національного відродження

Методом аналізу поглядів українських соціологів на проблему співвідношення в релігійному житті етнічної спільноти, яка сповідує світову релігію, тенденцій універсалізму та націоналізму виявлено, що світові релігії наповнюються національним змістом через процес самоствердження нації (О. Бочковський); діалектика універсального й національного здатна реалізуватись у функціонуванні певної світової релігії, як, наприклад, українське християнство (М. Грушевський). З огляду на універсальність будь-якої християнської релігії немає підстав для тверджень про національний характер якоїсь із християнських церков (В. Липинський).

Ключові слова: релігія, церква, нація, універсальне, національне, етногенез, націогенез, українське християнство, віра.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для українства означена проблема не раз поставала як доленосна, особливо ж у роки української революції (1917–1920), коли були здійснені важливі заходи щодо надання православно-церковному життю автокефального характеру. А тому не лише науковий інтерес, а й самі умови національного відродження стимулювали вивчення цього питання. Подібну ситуацію ми спостерігаємо й нині як у церковно-релігійному житті, так і в теоретичних дискусіях із цього питання, особливо стосовно таких галузей соціологічного знання, як соціологія релігії, соціологія нації, соціологія політики. Свідчення цього – вагомі публікації останнього часу, у яких ставиться й розв'язується проблема Української національної церкви, у т. ч. й методом аналізу взаємодії універсальної й національної основ у релігії українського народу. З огляду на це, науково виправданим є звернення до соціологічної спадщини діячів українського національного відродження початку ХХ ст., набуток яких із досліджуваної проблеми поки що не уведений у сучасний науковий ужиток.

Мета наукової розвідки полягає в з'ясуванні того, як у творчості діячів українського національного відродження, які репрезентують другий етап історії української соціології [4, 39–44], розв'язувалися такі основні питання, що постали в річищі означеної проблеми, як світові релігії, що універсальні за своїм характером, наповнюються національним змістом? Як ідеї універсалізму впливали на духовне життя етносу. Чи має національний характер реально існуюча серед певного етносу християнська релігія? Національні церкви реалізують універсальний зміст християнства, а чи ж християнські церкви є інституціями, універсальними за змістом і національними за формою? Найвиразніші відповіді на перші три питання ми знаходимо у творчості О. Бочковського, М. Грушевського, В. Липинського, а на останнє – у А. Річинського й О. Лотоцького. Предметом нашого дослідження буде аналіз праць першої групи дослідників.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Означена тема не була предметом окремого історико-соціологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Головна теза цих студій – співвідношення в релігійному житті етнічної спільноти, яка сповідує світову релігію, тенденцій універсалізму та націоналізму. Останнє поняття не несе якогось політичного навантаження й у найзагальнішому розумінні означає те, яку роль у цій релігії посідає етнічний чинник (уключно з церквою) стосовно універсального змісту світової релігії. Варто зауважити, що й поняття «універсалізм» неоднозначно вживалося різними авторами: від традиційного розуміння як космополітизму (спільність догматики, позаетнічність та позадержавність віровчення, позачасовість і позапросторовість його віросповідних істин тощо) до його тлумачення як абсолютних чи загальнолюдських цінностей, які в основі своїй є релігійними або ж постають у релігійній формі.

Практичний конфлікт між уселенським та національним у будь-якій світовій релігії існував завжди. «Ця суперечність – історична, – наголошує Л. Филипович, – вона з'являється з їхньою появою. Традиційно вселенське і космополітичне в релігії протиставлялося помісному й етнічному, що пов'язано із походженням цих явищ» [7, 202]. Залежно від того, якими тому чи іншому досліднику бачилися відносини між універсалізмом і націоналізмом (що, як правило, вирішувалося

на прикладі християнських релігій), таким і уявлялося релігійно-церковне життя, яке властиве або ж має бути властивим певному етносу.

З урахуванням наведеного, перейдемо до аналізу поглядів українських соціологів – О. Бочковського, М. Грушевського, В. Липинського – на порушену проблему.

Для висвітлення позиції О. Бочковського спочатку коротко розкриємо його уявлення про становлення й функціонування таких спільнот, як етнос і нація. У народотворчому процесі вчений виокремлює два етапи: етногенез, який тривав до Великої французької революції й завершився утворенням народу як «етнографічної сировини», і націогенез, що починається з XIX ст. та знаменує перетворення народу в новітню націю.

Нація – це суспільно-історична спільнота, найістотнішою ознакою якої є національна свідомість. Якщо народ є витвором не лише історичного, а й природного процесу, то нація – вияв культурно-історичного процесу. Якщо народ є етнічною спільнотою, то нація – соціальне утворення. Вона постає як результат тих суспільних зрушень, у процесі яких долаються соціальні, політичні, господарські перешкоди між різними суспільними групами. А тому нація – це єдність, яка себе усвідомлює.

Такий короткий виклад націологічної концепції українського вченого необхідний для розуміння його поглядів на те, як «націоналізується» універсальне в релігійному житті етносів. Тут можна виокремити кілька аспектів у розв'язанні науковцем цього питання.

За О. Бочковським, свою визначеність релігія здобуває, передусім, як вияв певної культури. Саме тому «в релігійних почуттях уже підсвідомо криються зачатки майбутньої національної відрубності» [2, 79]. Як це впливає з контексту праць ученого, вони потенційно містять у собі спротив майбутньому утвердженню світових релігій і здатні активізуватись уже на новому ґрунті.

Посилаючись на висновки таких авторитетних релігієзнавців, як П. Барт і Ф. Жилка, дослідник формулює висновок і про національні початки світових релігій. На його думку, буддизм «міг вирости лише в Індії з брахманізму. Християнство також важко уявити деінде поза землею ізраїльського народу» [2, 79]. Ісламська релігія теж у своїх початках була «суто національною вірою, повстання якої можна зрозуміти лише на тлі народу та краю, де вона зародилася» [1, 153]. Отож світові релігії постають як наслідок розвитку національних релігій і саме завдяки цьому містять у собі елементи останніх. «Національні релігії, – пише вчений, – мають своє продовження й завершення в універсальних релігіях; універсальні релігії зберігають у собі деякі ознаки племенних релігій» [2, 79].

На думку О. Бочковського, усі релігії у своїх витоках є національними й світові, універсальні релігії утримують у собі їхні певні ознаки. Звідси випливає, що абсолютного, а то й досить гострого протистояння між *універсалізмом* і *націоналізмом* не існує. «У своїх початках, – далі стежимо за думкою науковця, – усі релігії мають виразно націоцентричний характер. Щойно згодом церковно організуючись, – стверджує вчений, – деякі з них виявляють універсалістичні понаднаціональні тенденції. Але стаючись світовими, вони не втрачають ще зовсім свого національного типу. Навпаки, їх універсальний месіанізм виразно зраджує їхній питомий націоцентризм» [1, 152–153].

Як бачимо, відношення між універсальним та національним наявне й у світових релігіях та носить історичний характер. А тому питання про те, переважає в релігії універсалізм чи націоналізм, недоцільно ставити в абстрактній формі, оскільки значення та роль релігії змінюються залежно від того, у якому соціальному просторі й часі вона функціонує. Ось чому релігію варто розглядати не як щось абсолютне та незмінне, а в процесі її еволюції.

У своїх працях український учений зосереджує свою увагу, передовсім, на процесі трансформації світових, універсальних релігій у чинник національного поступу. Цьому є пояснення. У тогочасній науковій літературі й суспільно-політичній думці точилася дискусія з приводу того, чи може релігійний універсалізм сприяти розвитку нації? У цьому зв'язку розглянемо деякі підходи.

Визначний український соціальний географ С. Рудницький уважав, що всі універсалістські доктрини, у тому числі й релігійні, прагнуть до нівеляції відмінностей між народами та націями. Релігійний універсалізм, пише С. Рудницький, «бажає панувати над усім людством, щоби всі люди вірили в одні догми, жили на однаковий спосіб, слухали одного універсально-релігійного авторитета (єрархії) без огляду на свою особисту чи народну індивідуальність. Тим способом мають увітелюватись усі різниці між усіма людьми й усі мають бути спасені на оден лад. Є дві кляси: маса

вірних і горстка пануючої ерархії (коли не будемо числити «невірних»). Це не перешкоджає чорному універсалізму приймати деколи національне обличчя» [6, 288].

Як бачимо, С. Рудницький негативно оцінював роль релігійного універсалізму в процесі національного розвитку. Однак відомий географ у своїх соціологічних судженнях не заперечував повністю позитивної ролі світових релігій у розвитку нації, але за умови, коли вони стають національною вірою. Саме в такій якості «християнство дало українському народові багато позитивного» [7, 288].

Деяку іншу позицію займав М. Грушевський. Він обґрунтував тезу про позитивну роль християнства, яку воно відіграло, утверджуючи універсальні за своїм змістом цінності. Тут треба зауважити, що в концепції вченого поняття *універсальність* указує на вищі духовні цінності, що складають основу вищих культурних проявів людства. Можна сказати й так: це ті цінності, які заклали основи духовної сутності людства та його справжньої історії.

Долучаючись у певний момент свого розвитку до освоєння вищих духовних цінностей людства, етнос стає і їх виразником, і творцем. У цій же іпостасі виступає і його релігія. Бачимо, що в М. Грушевського традиційна дилема «універсальне-національне» не виступає в суто релігійному смислі й не містить у собі тих колізій, які характерні для релігієзнавців, які поєднують академічні та богословські підходи. Швидше, бачення М. Грушевського постає як аспект діалектики загальнолюдських і національних культурно-духовних цінностей.

М. Грушевський є автором оригінальної концепції нового, народного, українського християнства. Українське християнство – це особливе релігійне утворення, що сформувалося протягом XIII–XVII ст. і виражає детерміновану соціальними й культурними обставинами життя українського народу єдність ідей дохристиянського світогляду, християнства та побутуючих в Україні інших релігій. Не вдаючись тут до детального аналізу цієї теорії, наголосимо, якої великої вагомості надавав видатний учений християнській релігії в становленні української духовності й, передусім, ідеї універсальності людства.

Ідея універсальності людства, привнесена християнством, передбачає орієнтацію на людину як цінність. Іншими словами, смислосназначуючою стає орієнтація на самоцінність людини, людини як представника роду людського «без різниці походження».

Зрозуміло, що утвердження цієї ідеї детерміновано християнством. Але варто мати на увазі означені вченим соціальні умови життя українського етносу, у яких формувалася ця риса його духовності. А якщо так, то не може бути й мови про якийсь «механічне» перенесення цієї християнської ідеї на український ґрунт. Радше йдеться про її «органічне вписування» в українську духовність. З огляду на останнє, слід урахувати й ту думку М. Грушевського, що вже в чорноморсько-дунайську добу універсалістські ідеї ставали притаманністю національного релігійного життя.

Згідно з концепцією М. Грушевського, ідея універсальності людства у взаємозв'язку з поняттям моральної оцінки людської діяльності здійснила переворот у світогляді тодішньої людності. Йдеться про становлення нового типу духовності. Позбувшись тісних об'ємів роду, долаючи обмеження патріархальної родини та територіально-громадських відносин, особа починає бачити себе у світі Людини. Відповідно, вона себе мислить істотою духовною, шукає в духовності свою дійсну сутність. Духовність досягається як визнання цінності іншого як такого. Зневажання цінності іншої людини, людини як роду веде в прірву бездуховності. У народній творчості, що й показав дослідник, це усвідомлюється як кінець світу [3, 284]. Отже, якщо наша інтерпретація вихідних положень М. Грушевського правильна, то, згідно з народнохристиянськими уявленнями, світ духовністю живий. Життєвість світу, його «нескінченність» – у його ж духовності. Очевидно, що за такого розуміння особливостей релігійного життя етносу якийсь протиставлення *універсалізм–націоналізм* знімається.

Свою думку з означеного питання висловив і В. Липинський, але вона буде розглянута згодом. А зараз знову повернемося до спадщини О. Бочковського.

Розуміння того, яким чином світові релігії наповнюються національним змістом і стають чинниками націєтворення, можна вглядіти в дискусії О. Бочковського з М. Драгомановим. Останній, як відомо, не вважав релігію ознакою нації. Оскільки, на його думку, сучасні йому релігії є продуктом інтернаціонального культурно-історичного процесу, то вони й не можуть бути національною ознакою. О. Бочковський теж дотримувався погляду, що релігія не є об'єктивною ознакою нації, однак, «не підлягає сумніву, що в процесі не тільки етно-, а й націогенези вона є активним чинником» [1, 158].

На думку О. Бочковського, М. Драгоманов перебільшував роль релігійного універсализму європейського християнства. Адже навіть католицизм, найуніверсальніший із християнських релігій, є національно зорієнтованим. А тому й різняться між собою католицизм іспанський, італійський чи французький. Національно забарвленим, здебільшого внаслідок політичних причин, є католицизм польський та ірландський. Своєрідністю відзначається католицизм німецький або чеський. Для останнього характерна постійна опозиція до Риму. Це ж стосується православної чи протестантської релігії.

Із наведеного вище випливає, що національний зміст універсальної релігії зумовлюється, зокрема, тенденціями політичної визначеності нації, тими процесами, які лежать в основі її формування.

О. Бочковський, поділяючи погляди багатьох дослідників передусім, Ф. Жилки, уважав, що християнство як світова релігія виявило в епоху Середньовіччя універсальні та понаднаціональні прагнення. У цьому була сила й слабкість середньовічного католицизму. Своїм універсализмом він звертався до кожної людини та до всіх народів, але не був спроможним зрозуміти ментальність різних народів, а, відповідно, і розвивати їхні відмінності.

Поворотною віхою в релігійній історії Європи була Реформація, яка знаменувала перехід від універсализму релігії до її націоналізації. «А заздалегідь, – стверджує український соціолог, – церковно-релігійна реформація XIV–XV ст. – розпочинає нову добу в історії Європи, цікаву між іншим через те, що вона сигналізувала початки європейської націогенези» [1, 158]. Особливого значення набув переклад Біблії на рідну мову, завдяки чому Святе Письмо стало каменярем етно- й націогенези по всьому світу.

Вищевказане є підставою для утвердження в тій думці, що, згідно з концепцією О. Бочковського, світові релігії стають чинниками націогенези тією мірою, у якій під впливом процесів національного пробудження набувають національного змісту. У зазначеному контексті показовим є й положення вченого про те, «що у зв'язку з національним ренесансом виявляється тенденція до, мовляв, «націоналізації» універсальних релігій. Нові держави майже скрізь у тій чи іншій формі перевели націоналізацію церкви. Одним з перших кроків самостійної України було здійснення церковної автокефалії» [1, 156].

Проте різною є роль релігій (і в межах однієї універсальної) у процесах націєтворення, що, на думку соціолога, пояснюється й притаманними їм рисами. «Фактом є, що протестантизм під цим оглядом є активніший за католицизм або православ'я. Цікаво, що протестантські народи назагал і скрізь виявляють більшу національну активність та досягнення» [1, 159]. Натомість великої різниці між католицизмом і православ'ям під цим кутом зору вчений не вбачав, хоча й припускав, що католицизм у процесі націєтворення займав активнішу позицію. Всупереч церковно-релігійному унітаризму Ватикану. Як приклад, О. Бочковський указує на хорватів і словенців, які національно-культурно краще самоозначилися за самостійних сербів. «Але, з другого боку, – зауважує він, – між білорусами, також релігійно роздвоєними, такої різниці немає, що можна пояснити політично-суспільним їх утиском, який однаково душив обі частини цього безталанного народу» [1, 159].

Із вищенаведеного можна резюмувати таке. Релігії, у цьому випадку світові, стають активними чинниками націогенези, а не є ними первісно. Таку роль релігії не виконують виключно внаслідок іманентних їм властивостей. Націогенетичний вплив релігії детермінований різними обставинами, зокрема суспільно-політичними умовами буття певного народу й насамперед процесами становлення нації, що, на думку О. Бочковського, і призводить до «націоналізації» світових релігій.

Ось тут і доречно звернутися до спадщини В. Липинського. Ніби всупереч думкам уже згадуваних авторів, він пише: «Тільки ж не та релігія і церква нам в нашій світській боротьбі за Україну допоможе, яка буде найбільше “національна” та найбільше “українська”... не та, яка в себе вбере найбільше елемента земного, світського, політичного... – а та яка найкраще навчить своїх вірних в їх світській боротьбі за українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадської моралі» [5, 227].

Звернемо увагу на декілька моментів. Як бачимо, терміни «національна», «українська» В. Липинський бере в лапки. Цьому, принаймні, є два пояснення. Передусім, цим мислителем указує на повну умовність функціонування якоїсь національної, української релігії. По суті, ідеться про те, що християнство на українському ґрунті не може наповнитися національним змістом. З іншого боку, такий підхід є реакцією В. Липинського як державного діяча на церковно-державні відносини,

політично-релігійні процеси, які були характерними для доби Української держави 1917–1920 рр. Не випадково ж «українськість», «національність» релігії він трактує таким чином, що вона, мовляв, покликана «визнавати всіх наших «отаманів» і толерувати наші руйніницькі національні прикмети», а також у тому, що її «пастирі захочуть зайняти (кажучи фігурально) місце офіцерів генерального штабу і до наших планів військових вмшати своє зовсім не військове релігійне діло...» [5, 227]. Однак цей висновок, зроблений на короткому періоді української історії, В. Липинський підносить, по суті, до принципу філософії історії й соціології релігії, за допомогою якого можна пояснити характер зв'язку між нацією та релігією.

Можна вказати на певну непослідовність В. Липинського, який, по суті, стверджував саме християнський універсалізм і заперечував якісь національні елементи. Так, на його думку, релігією українського народу має бути християнська віра, яка об'єднує католицький, православний та уніатські обряди й суть якої мислитель убачав у християнському дусі. Очевидно, християнський дух, за задумом дослідника, і виражає християнський універсалізм. Однак прообразом християнського духу для вченого був, передусім, «дух» *католицизму*. Саме це давало В. Липинському змогу так послідовно та інколи бездоказово вбачати в позитивних, із його точки зору, виявах православ'я й протестантизму цілющі впливи католицизму. Але саме це слугувало обґрунтуванням того, яким християнським духом повинна, образно кажучи, хреститись українська нація.

О. Бочковський, немов опонуючи найвидатнішому українському консерватору, для обґрунтування свого положення про «націоналізацію» універсальних релігій, залучає позаєвропейський матеріал. Ортодоксальний іслам, уважаючи учений, своїм універсалізмом нехтував національні особливості магометанського населення, арабізуючи їх культурно так само, як католицизм латинізував середньовічну Європу. Натомість, неоіслам, завдяки радикальним реформам XVIII і XIX ст., «став активним націогенетичним чинником як в Азії, так і в Африці, сприяючи расово-національному пробудженню та відродженню місцевих автохтонних народів» [1, 157–158].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Згідно з концепцією О. Бочковського, шляхи набуття світовою (універсальною) релігією національного змісту й становлення її як чинника націотворення щонайперше пов'язані з процесами самоствердження нації. Саме вони якнайбільше зумовлюють «націоналізацію» світових релігій. На думку М. Грушевського, у функціонуванні певної світової релігії здатна реалізуватися діалектика універсального та національного, прикладом чого є українське християнство. Осібну позицію в цьому питанні посідав В. Липинський, який уважав, що християнська релігія є універсальною, загальнолюдською за своїм змістом, а тому немає підстав для тверджень про національний характер якоїсь із християнських церков.

Процеси, які нині відбуваються в релігійному житті України, зокрема поширення тих течій, які не мають стосунку до українського культурного ґрунту, ставлять і перед громадськістю, і перед науковцями питання надзвичайної важливості: нові релігійні рухи слугуватимуть цілісності українського соціуму, стануть чинником його дезінтеграції? Якщо це питання нині може видаватись «академічним», то не виключено, що невдовзі воно перейде в практичну площину й будуть затребувані нові теоретичні підходи, але вони не зможуть не враховувати окреслені набутки як одну з умов їх практичної значущості.

Джерела та література

1. Бочковський О. Вступ до націології : курс лекцій / О. Бочковський // Українська господарська академія. – Подєбради, 1934. – 202 с.
2. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К. : Генеза, 1998. – 144 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури : [в 6 т., 9 кн.]. – Т. 4. – Кн. 2. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – 320 с.
4. Кондратик Л. Проблема періодизації історії української соціологічної думки / Л. Кондратик // Соціологічні студії. – Луцьк, 2012. – № 1. – С. 39–44.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – НАН України, Ін-т східноєвроп. дослідж. ; Східноєвроп. дослідний ін-т ім. В. К. Липинського. – Київ ; Філадельфія, 1995. – 470 с.
6. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Львів : Світ, 1994. – 416 с.
7. Филипович Л. Етнологія релігії. Теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення / Л. Филипович. – К. : Світ знань, 2000. – 333 с.

Кондратик Леонід. Проблема «релігія-церковь-нація» в соціологічному наслідді діячів українського національного відродження. В статті аналізуються погляди українських соціологів на проблему співвідношення в релігійній житті етнічної спільноти, яка ісповідує світову релігію, тенденцій універсализма і націоналізму. Визначено, що світові релігії наповнюються національним змістом, завдяки процесу самоствердження нації (О. Бочковський); діалектика універсального і національного здатна реалізуватися в функціонуванні визначеної світової релігії, як наприклад – українське християнство (М. Грушевський); і, враховуючи універсальність будь-якої християнської релігії, немає підстав для тверджень про національний характер якоїсь з християнських церков (В. Липинський).

Ключевые слова: релігія, церковь, нація, універсальне, національне, етногенез, націогенез, українське християнство, віра.

Kondratyk Leonid. The «Religion-Church-Nation» Problem in the Sociological Heritage of Activists of the Ukrainian National Revival. Opinions Ukrainian sociologists (O. Bochkovskij, M. Grushevskij V. Lypynskij) to the problem of relations in the religious life of the ethnic community, which professes world religion, trends universalism and nationalism are analyzed in the article. The following conclusions were obtained by us: 1 – according to the concept of O. Bochkovsky, the world (universal) religion gets national content and becomes a factor nation formation through processes of self nation. They contribute as much as possible in «nationalization» of world religions; 2 – according M. Grushevskij, the dialectic of universal and national can be realized in the functioning of a world religion, exemplified by Ukrainian Christianity; 3 – V. Lypynskij believed that any Christian religion is a universal, general human in its content, and therefore no basis for assertions about the national character of some of the Christian churches.

Key words: religion, church, nation, universal, national, ethnogenesis, natiogenesis, Ukrainian Christianity, faith.

УДК 316: 323(477)(091)

Людмила Ляшук

Нація як спільнота в соціологічній спадщині Володимира Старосольського

У статті обґрунтовано доцільність пошуку чинників, що вплинули на становлення націотворчої концепції В. Старосольського. Проаналізовано об'єктивні критерії нації, що слугують її складовими компонентами та характеризують націю як спільноту, яка твориться стихійною волею й араціональним типом поведінки. Останні реалізуються в прагненні побудувати державу через самоусвідомлення спільноти, яка, будучи новим суспільним об'єднанням, керується свідомою волею та сприяє реалізації інтересів нації.

Ключові слова: нація, спільнота, суспільство, держава, воля.

Постановка наукової проблеми та її значення. Науковий дискурс щодо поняття «нація» у вітчизняних соціальних науках є актуальним і в сьогоденні. Адже йдеться не лише про певні аспекти становлення нації, а й про ті суспільно-політичні обставини, які ускладнювали й продовжують ускладнювати формування національної самосвідомості українців.

Вітчизняна соціологічна думка закарбувала та проаналізувала безліч дефініцій поняття «нація» – суперечливих суджень, а іноді взаємовиключних, що свідчать про полісемантичність самого терміна. У наукових колах нація визначається як поняття, що характеризує великі соціокультурні спільноти індустріальної епохи. Тому системний аналіз націотворчого процесу дасть змогу аналізувати цей феномен в усій його складності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Різноманітні аспекти нації та народності отримали свою інтерпретацію серед таких сучасних соціологів, як В. Арбеніна (існування протягом історичного розвитку різних механізмів і шляхів інтеграції людей в етнічні спільноти), О. Мороз (модерна концепція нації), О. Кондратик (народ і нація в спадщині О. Бочковського), що є свідченням постійного інтересу до особливостей становлення спільнот з органічною складовою.

Мета статті – пошук чинників, що дасть змогу характеризувати націю як спільноту в соціологічній концепції В. Старосольського. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати низку таких завдань: здійснити теоретичний аналіз основних підходів до розуміння нації; виділити